

В. П. ПЛАВИЧ

Володимир Петрович Плавич, доктор філософських наук, кандидат юридичних наук, професор, академік, заслужений діяч науки і техніки, завідувач кафедри Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова

ФЕНОМЕН ПРАВА ЯК СОЦІОРЕГУЛЯТОР І МОДЕЛЬ ПРАВОВОЇ ДІЙНОСТІ

У сучасній науці сформувалися і співіснують різноманітні концепції й типи праворозуміння, які відображають специфіку різноманітних форм суспільної свідомості та здійснюють свій вплив на розуміння категорії «правове регулювання», її сутність, зміст, ознаки і місце в системі наукових категорій. Слід підкреслити, що праворозуміння – категорія інтегративна, яка виступає базисною основою для різноманітних правових конструкцій загалом і правового регулювання зокрема. Конкретизація правового регулювання певною мірою залежить від того розуміння сутності права, яке покладено в основу конкретної концепції праворозуміння.

Дослідженню поняття і типів праворозуміння присвячено фундаментальні праці С. С. Алексєєва, С. І. Алаїс, М. І. Байтіна, В. Д. Бабкіна, О. Б. Венгерова, С. Д. Гусарева, Д. А. Керімова, М. І. Козюбри, Р. З. Лівшица, Г. В. Мальцева, М. М. Марченко, В. С. Нерсесянца, О. В. Полякова, О. Д. Тихомирова, В. М. Сирих, В. М. Селіванова, М. В. Цвіка тощо.

Праворозуміння є однією з найважливіших правових категорій, що характеризує як процес, так і результат цілеспрямованого пізнання та сприйняття права як специфічного соціального явища. У науковій літературі діапазон поглядів щодо розуміння права досить широкий. В. С. Нерсесянц підкреслює, що, з погляду філософії права, право можна аналізувати як в цілому, так і як певну універсальну цілісність, що охоплює і сутність права, і форми зовнішнього прояву цієї сутності (правові явища) у їх співвідношенні¹. Погоджуючись із думкою В. С. Нерсесянца², слід підкреслити, що сутність права має об'єктивний характер, воно є особливим соціальним явищем, специфічний регулятором суспільних відносин. Право як явище має офіційно-владний характер, це певні норми, правила поведінки, які можуть як відповідати, так і не відповідати сутності права, набуваючи правового чи не правового характеру.

На думку Г. В. Мальцева, право за своєю природою є нормативним регулятором, його соціальне призначення проявляється в регулюванні життєвих процесів, тобто у свідомій організації порядку, його підтриманні, збереженні й захисті, заради певних, визнаних культурним співтовариством цілей³.

Узагальнюючи існуючі в юридичній літературі підходи щодо розуміння права, Н. М. Пархоменко зазначає, що право характеризується як: сукупність специфічних соціальних відносин, які склалися в суспільстві і опосередковані загальноприйнятими та зафіксованими в юридичних документах правилами; як особлива форма свідомості, відповідно до якої основою суспільства є система цінностей, центральною серед яких є справедливість, що трансформується у право; як сукупність юридичних норм, що об'єднують у собі матеріальні та ідеальні моменти існування тощо⁴.

Як слушно зазначає М. В. Цвік, бажано, щоб визначення права мало інтегративний характер, тобто із загальних позицій враховувало найважливіші його ознаки і відображало загальнофілософський підхід до цього явища. Право слід розглядати як міру свободи і рівності, що відображає панівні уявлення про справедливість і потреби суспільного розвитку, основи яких складаються у процесі повторюваних суспільних відносин, що визначаються, схвалюються та охороняються державою⁵.

Терміном «праворозуміння» охоплюється широкий комплекс проблем, пов'язаних із пошуком шляхів та засобів наукового пізнання природи й сутності права, аналіз ідей і теоретичних концепцій, присвячених даному питанню. Праворозуміння є своєрідною онтологією права, системою ідей, що пояснюють сутність і буття права в суспільстві⁶.

П. М. Рабінович виокремлює дві групи факторів, які визначають плюралізм праворозуміння, а саме: гносеологічні та потребні. Гносеологічні зумовлені складністю самої категорії «право», яке є системним, бага-

торівневим, багатогранним феноменом, а тому одночасно охопити всі його прояви практично неможливо. До даної групи факторів належить також поява нових методів пізнання, які дозволяють отримати нові знання щодо поняття права та його особливостей і приводять до оновлення існуючих варіантів праворозуміння. Серед погребових факторів вчений виділяє соціальну неоднорідність суспільства, закономірність його поділу на різноманітні частини – нації, класи, професійні верстви, ідеологічні угруповання, біологічні групи тощо, які мають свої інтереси і потреби. І цілком природним видається те, що кожна соціальна чи біологічна група вважає правом те явище, яке задовольняє їхні потреби та інтереси⁷.

Наукове пізнання категорії «праворозуміння» вирішує чітко зумовлені пізнавальні завдання, що детермінуються як практичними потребами суспільства, так і вимогами розвитку вітчизняної науки. Важливе значення в процесі аналізу зазначеної категорії належить такому прийому, як сходження від абстрактного до конкретного. Як зазначається в юридичній літературі, абстракція – це розумове виділення істотних властивостей предмета та одночасне відмежування від неважливих особливостей. Юридичні абстракції (наприклад, сутність права як абстракція) стають науковими, якщо кожна із зафіксованих у них суттєвих ознак є необхідними для виявлення сутності цих об'єктів.

Узагальнивши сказане, слід підкреслити, що через розуміння права як юридичної абстракції, виявивши найзагальніші його властивості, які є достатніми для розуміння його сутності, виникає можливість пізнати природу і зміст конкретних правових явищ (наприклад, зміст категорій «норма права», «правовідносини», їх місце в механізмі правового регулювання, взаємодія з іншими нормами права). Пізнавши глибше сутність права, можна пізнати і регулятивні можливості норми права, її здатність впорядковувати суспільні відносини.

Незаперечним є факт, що право в цілому не є простою сукупністю правових явищ, його розуміння не зводиться до простих форм його буття, а становить певну внутрішню зв'язану й закономірно обумовлену їх систему.

П. М. Рабінович здійснює наукове пізнання права шляхом аналізу таких явищ, як: можливості (свободи) людей, їхніх груп; суспільні відносини з певними властивостями; людські інтереси (потреби); дії, спрямовані на задоволення людських інтересів, потреб; самі по собі відображення цих явищ у психіці людей (поняття, правила поведінки ідеї тощо). На його думку, праворозуміння – це відображення в людській свідомості і через поняття, позначуване терміном «право» (чи будь-яке) інше однозначне слово або символ, того явища, яке оцінюється як корисне, для задоволення потреб існування розвитку певного суб'єкта або ж безпосередньо цих потреб⁸.

Враховуючи позицію ряду науковців щодо праворозуміння, слід звернути увагу на тип науково-правового мислення, що характеризується як сукупність взаємозалежних і взаємозумовлених наукових ідей, принципів, форм відображення і пізнання дійсності, її істотних зв'язків і відношень, напрямів розвитку⁹.

В онтологічному вимірі право мислиться, з одного боку, як соціальна категорія і змістовно постає загалом новизнаним утіленням справедливості (тут справедливість субстанційно споріднена із природним правом), а з іншого – як функціональна категорія, яка змістовно пов'язана із функціональним аспектом діяльності владних структур, що інституціоналізувалися (йдеться про формування права на владу – публічного права)¹⁰. Право, як все суще, метафізичне, воно ж символічне, тому що містить у собі все необхідне, щоб доводити ці метафізичні значення до людини за допомогою соціальних форм і предметностей. У ньому з повною на те підставою можна бачити деякий тайнопис, що свідчить не лише про невисловлені метафізичні значення, а й несвідомі глибини колективного досвіду, а також про існування вищих енергій, що беруть участь у творенні соціального світу¹¹. Демократизація українського суспільства, формування правової держави та розбудова громадянського суспільства вимагають від національної науки теорії держави і права нового осмислення, змісту та сутності ключових категорій права. Зокрема, сучасне розуміння права передбачає визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення та реалізацію невід'ємних прав і свобод людини і громадянина – головною метою діяльності державної влади, яка реалізує свою компетенцію у межах Конституції – Основного Закону України.

До останнього часу більшість визначень прямо чи опосередковано трактують право як регулятор різноманітних відносин у суспільстві. До них ми відносимо й розуміння права як засобу, інструменту «соціального контролю», розповсюдженого в західноєвропейській, а також американській теоретичній юриспруденції. Слово «право» є однокореневим зі словами «правий», «праведний», «правильний», «справедливий», «правда», «правиця», «правити» та ін. Принципово важливим є те, що подібний зміст більшою чи меншою мірою вкладається у споріднений словниковий ряд і в інших мовах як стародавніх європейських (наприклад латинська) так і сучасних. Ми поки що не говоримо про ці слова як про терміни¹². Право є явищем, яке динамічно розвивається під впливом соціальних, політичних, ідеологічних та інших чинників відповідно до рівня соціально-економічних відносин і потреб суспільного розвитку. Взаємодія цих чинників створює основу формування права. Право їх не лише уособлює, а й відображає¹³. Розуміння сутності права або праворозуміння є початковою, вихідною категорією юриспруденції. «Вихідне розуміння сутності права пов'язане з сутністю людини. Сутність людини наддержавна – не держава створює людину, а людина державу». Тому визначальним праворозумінням юриспруденції є наддержавне праворозуміння¹⁴. Водночас визначальний характер наддержавної природи права не заперечує важливості його державного виміру.

Для того, щоб з'ясувати, що є право, необхідно виходити з його визначення. Допоки наука не дасть чіткого узагальнюючого визначення (яке інтегрувало б у собі сутнісні параметри всіх відомих типів праворо-

зуміння), що таке є право, всі судження про ті чи інші конкретні види права можна вважати хибними, туманними, позбавленими наукового змісту¹⁵.

Сучасна наука про право характеризується розмаїттям різних типів праворозуміння, тобто наукового пізнання і пояснення права як своєрідного та відносно самостійного, цілісного системного явища духовного життя суспільства. Вони розміщуються у рамках координат трьох основних напрямів у науковому пізнанні права (залежно від філософського фундаменту їх осмислення). Це природно-правові, соціологічні та нормативістські концепції і теорії права. З появою неокласичної парадигми соціального знання, коріння якої сягає феноменології Є. Гусерля і В. Дільтея (середина ХХ ст.), сформувалось уявлення про констатуючу діяльність суб'єкта як частини об'єктивного світу. У центр уваги нової суб'єктивістської парадигми були поставлені не об'єктивні процеси соціальної упорядкованості, а порядок, який формується у свідомості суб'єкта у процесі інтерпретації ним соціальної дійсності. Людина не відображає у своїй свідомості світ, а конструє його, і такий спосіб наповнює іншим змістом, який зумовлюється належністю суб'єкта до певного типу культури, соціального, ціннісного, контекстуального простору¹⁶.

Відповідно змінилося і завдання юридичної науки. Вона намагається осмислити залежність права від людини. Посилення процесів глобалізації у сучасному світі та перспективи побудови гуманістичної, ліберально-демократичної цивілізації відіграли роль суттєвих стимулів до інтеграційних пошуків, спрямованих на теоретичні побудови, здатні «примирити» позитивістський і природно-правовий напрями у розвитку сучасного правознавства.

Пошуки розгортаються у площині інтегративного праворозуміння, точніше інтегрального типу праворозуміння (системне пізнання права об'єктивного спрямовує на інтегральний підхід у його пізнанні). Причому інтегральний підхід застосовується у найширшому розумінні слова, від інтеграції, яка здатна подолати предметні полярності в середині всіх типів праворозуміння, до інтеграції, спрямованої на нову, загальнонаукову методологічну єдність позитивістських, природно-правових і соціологічних пізнавальних моделей. В останній позиції, звичайно, не йдеться про створення єдиної універсальної теорії права, а виключно про вектор розвитку правової думки у третьому тисячолітті¹⁷.

У вказаному аспекті ефективність інтегративного праворозуміння буде визначатися концептуальними рамками тієї загальнонаукової парадигми, методологічний потенціал якої стане на заваді електричному (механістичному) поєднанню різних типів праворозуміння, результати якого навряд чи можна назвати науковими. У такому аспекті зростає роль категорії права як інструмента наукового пізнання.

На наш погляд, пізнавальний потенціал категорії «права» може реалізуватися виключно у системному зв'язку. По-перше, з такими поняттями, як: природне право, нормативістська і соціолого-юридична наукові моделі пізнання права. По-друге, через систему категорій галузевих і прикладних юридичних наук. По-третє, у зв'язку з предметоутворюючими поняттями інших наук, які так чи інакше використовують поняття «право» для змістового розкриття суті свого предмета тощо. По-четверте, в рамках наукової парадигми, здатності відповідати на нову реальність за умови дотримання дисциплінарної семантики термінологічної означеності понять, як вони утвердилися у класичній юридичній науці; відмови від механістично-редукціоністських конструкцій у процесі наукового пізнання права, які втратили свій пізнавальний ресурс у рамках нової світоглядної і загальнонаукової парадигми.

Як зазначає Жан Карбон'є, людина єдина з усіх інших живих істот наділена властивістю бути юридичною істотою. Вона здатна виробляти норми і дотримуватися їх, тоді як інші живі істоти здатні лише мати звички. Людина має абстрактну здатність створювати і сприймати юридичне¹⁸.

Право й людина – пов'язані явища (їхні взаємовідношення вивчає антропологія права). У «боротьбі за право» люди можуть проявити свої найкращі якості. Звідси і завдання права – бути стабілізатором, сприяти вирішенню конфліктів та стимулювати прояв кращих людських якостей. Розвиток права в ідеалі – це олюднення права, рух до людського права шляхом вдосконалення людини¹⁹. Норма будь-якої галузі українського права має такий вигляд різнонаціонально-ментальних складових пропорцій, які характеризують сучасні розвіткові праворефлексії реальних, дійсних та перспективних девіацій, що виявляються на рівні правового світогляду, правової психології та правової ідеології як складових правосвідомості та ідентифікуються у певних правових знаннях. Необхідність розвитку правосвідомості саме й виявляється у різновекторній спрямованості складових національно-ментальних пропорцій формули норми права, а саме у теоретичному виявленні домінант тієї чи іншої складової пропорції у формулі норми права, її кореляції, удосконалення та модернізації; та на цій основі практично формувати та удосконалювати чинне законодавство²⁰.

У практичному формуванні норм права тієї чи іншої галузі домінують європейськоцентричні та європейськотипові парадигми та правові інтереси українських нормативних актів, які виявляють європейськоцентричну зорієнтованість як у власних змінах, так і за власними формами (пріоритет загально світових нормативно-правових цінностей). Нелінійність правосвідомості ідентифікується у наявності різних правових ідей, цілей, вимог та потреб, які були, наприклад, традиційно характерні для українського суспільства²¹.

Лінійні позитивні різногалузеві статичні правові норми за проведеними дослідженнями виникають та формують як такі саме у різнолінійних нормах правосвідомості, проходячи еволюцію у процесуальній правовій нормі від ірраціональних до раціональних норм правосвідомості як норм статичного права. На нашу думку, позитивна правова наука, лінійно верифікуючи правову дійсність, не здатна істинно визначити правову сутність нелінійних правових явищ, що домінують, наявність певного обсягу знань ще не визначає справжнього рівня правосвідомості, він конкретизується розумінням сутності правотворчості, права, право-

вих норм, їх вимог, призначення, відповідності моральним принципам тощо. Людина кожної мети відтворює у своїх правових ролях норми права. Вона сама є й нормотворцем й, одночасно, виконавцем певних правових норм²². Однак, право на сучасному етапі розвитку вітчизняної правової науки мислиться, в основному, як законодавство, тобто як диференційований, систематизований, ієрархизований звіт норм поведінки, виходять від держави і діють у силу державного примусу.

Відновлення загубленого «за Буттям» призначення людини є єдиною вагомою перспективою розвідок у сфері наукового усвідомлення долі права та пошуків його подальших шляхів. Отже, усвідомлення долі права повинно прямиувати шляхом тлумачення волі та мислення.

¹ *Нерсесянц В. С.* Філософія права: Учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2008. – С. 1–2.

² *Нерсесянц В. С.* Там само. – С. 2.

³ *Мальцев Г. В.* Социальные основания права. – М.: Норма, 2007. – С. 5.

⁴ *Пархоменко Н. М.* Джерела права: проблеми теорії та метеорології: Монографія. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – С. 8.

⁵ *Цвік М. В.* Про сучасне праворозуміння // Вісник Академії правових наук України: Зб. наук. праць. – 2001 – № 4 (27). – С. 10 – 11.

⁶ *Вопленко Н. Н.* Сущность, принципы и функции права: Учеб. пособие. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 1998. – С. 3.

⁷ *Рабінович П. М.* Загальносоціальна («природна») правова система: поняття і структура // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 4 (55). – С. 6–7.

⁸ *Рабінович П. М.* Феномен праворозуміння: гносеологічна характеристика // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 3 (50). – С. 13.

⁹ *Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д.,* Юридична деонтологія: Основи юридичної діяльності: Навч. посіб. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008.

¹⁰ *Мірошніченко М. І.* Ідеологія потестарності (до питання онтологічної і формальної мотивації категорії права // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 39. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – С. 28.

¹¹ *Плавич В. П.* Сучасна концепція праворозуміння та його моделі // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 27. – К., 2005. – С. 3.

¹² *Бурлай С. В.* До питання про елементарне праворозуміння: спроба логіко-лінгвістичного аналізу // Український часопис міжнародного права. – 2003. – № 1. – С. 19.

¹³ *Плавич В. П., Плавич С. В.* Логіко-лінгвістичний аналіз праворозуміння на сучасному етапі розвитку правової науки // Право і лінгвістика. Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції 23 – 26 вересня 2004 р. – Сімферополь, 2004. – С. 24.

¹⁴ *Алаїс С. І.* Проблеми праворозуміння в основних школах права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2003. – С. 17.

¹⁵ *Мірошніченко М.* Право: терміно-поняття, поняття категорія // Право України. – 2006. – № 3. – С. 29.

¹⁶ *Бергер П., Лукман Т.* Социальное конструирование реальности. Трактат о социологии знания. – М., 1995.

¹⁷ *Круглый стол: проблемы современного правопонимания // История государства и права. – 2003. – С. 6; Рабінович П.* Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 4. – С. 2–16.

¹⁸ *Карбонье Ж.* Юридическая социология. – М., 1986. – С. 61.

¹⁹ *Бізун В. С.* Антропологія, аксіологія та соціологія права. До питання про праворозуміння // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 4. – С. 26.

²⁰ *Дмитрієнко Ю. М.* Формула норми права у контексті синергетики правосвідомості // Право і суспільство: актуальні проблеми взаємодії— шляхи європейської інтеграції. Матеріали конференції. – Вінниця, 2006. – С. 150.

²¹ *Дмитрієнко Ю. М.* Юридична техніка: комп'ютерне модулювання української правосвідомості, як форми української держави в історичному та реальному часі // Держава і право: Зб. наук. праць. – Вип. 30. – С. 114–135.

²² *Ковальський В. С., Козінцев Г. П.* Правотворчість: теоретичні та логічні засади. – К., 2005. – С. 11, 14.

Резюме

У статті характеризується феномен права як соціорегулятор і модель правової дійсності. Акцентовано увагу на тому, що право є явищем, яке динамічно розвивається під впливом соціальних, політичних та ідеологічних факторів до рівня соціально-економічних відносин і потреб суспільного розвитку. Взаємодія цих факторів створює засади формування права. Аргументовано положення про те, що сутність людини наддержавна – не держава створює людину, а людина – державу.

Ключові слова: новий правосвітогляд, соціокультурний субстрат, методологія правосвітотворення, девіантна трансгресія правосвідомості, конвергування принципів права.

Резюме

В статье дана характеристика права как социорегулятор и модель правовой реальности. Акцентировано внимание на том, что право есть явлением, которое динамично развивается под влиянием социальных, политических, идеологических факторов до уровня социально-экономических отношений и потребностей общественного развития. Взаимодействие этих факторов создает основу формирования права. Аргументировано показано, что сущность человека надгосударственная – не государство создает человека, а человек – государство.

Ключевые слова: новое правосознание, социокультурный субстрат, методология правомиротворения, девiantная трансгрессия правосознания, конвергация принципов права.

Дячук Л. В. Проблема рабського шлюбу у візантійському праві

Summary

The characteristic phenomenon of law as social regulator and model of low reality. The attention is concentrated on that the law is a phenomenon, which dynamicly developed under influence of social, political and ideological factors up to the level of social development. Conjunction of these factors provides the basis for development of the law. Reasonably illustrated that essence of a human being is a supstate and means that it is not a government that create a person but a person establishes a state.

Key words: new understanding of low outlook, social-L-cultural substratum, methodology of understanding the law, convergenation of principles of law.

Отримано 2.12.2010